

„Le Trident“

НА ДЗВИЧАЙНЕ ЩОДЕННЕ ВИДАННЯ

ПРОЦЕС

ДРУГИЙ ДЕНЬ

ЗЛОЧИННІСТЬ ЧИ НАІВНІСТЬ

Ми звикли до методів наших ворогів, до їх наклепів, перебільшень, перекручувань фактів і, нарешті, до простої брехні. Отже нема чого довго зупинятися на невеличкому бюлетеню товариства «Прав Людини»*) що здавна виявляло вже величезний нахил до большевизації, а в процесі Шварцбарда виразно стала на оборону убійника. У наших видавництвах є досить документів і аргументів, щоб легко все це одкинути. Цікавіше друге: товариство улаштувало анкету в справі погромів і на неї дали свою відповідь дуже визначні представники французької політики, літератури і науки.

Відповідає на анкету знаменитий старий економіст Шарль Жид і відомий історик Олар, автор «Гарсонки» Віктор Маргеріт. Талановита письменниця і поетеса графиня де-Ноаль, вславлений Ромен Ролян, Генрих Барбюс, старий письменник Роні старший і, нарешті, оборонець Шварцбарда Торес. Інші прізвища пропускаю, але й цих досить.

Нічого б не було дивного, коли б ці людес казали по-просту, як ставляться вони до погромів. Але більша частина цих мужів Франції цим не обмежилась. Ні, вони, що й близько не бачили Сходу Європи, що й не нюхали пороху революції, беруть на себе сміливість з апломбом, з рішучістю говорити про справи, в яких наявно нічого не розуміють.

Коли щоб можна було вибачити поетів і белетристів, у яких занадто працює уява, то тим тяжче пробачити це історіку такої марки, як Олар.

Повторюю, до наклепів ворогів ми вже звикли, їх не боїмося і на них зуміємо дати свою відповідь. Але питаємо ми себе: на що вороги наші втягують до справи цих великих, може дуже милих, але небезпечних дітей, що носять славні прізвища.

Що мають вони спільного зі справою? Що можуть вони сказати?

Вони обурені погромиами? Але не існує й одної порядної людини, яка б цим не обурювалася до глибини душі. Ріжниця є лише та, що одні обурюються тільки погромиами жидів, — другі погромиами цілої України, руїною цілого краю,

смертю мученицькою не тільки десятків тисяч жидів, але й сотень тисяч українців, росіян, поляків, грузин і всіх тих, що мали нещастя народитись на просторах теренах необмеженої колись імперії російської.

Коли б ці ліві французькі письменники, учені і політики обмежились відповідю на анкету Лігі Прав Людини, що видає дуже мало розповсюджені бюлетені, цей виступ їх може пройшов би і не поміченим. Але на передодні процесу ми довідалися що ті, які дали відповідь на анкету, дали свою згоду виступити на суді «свідками»... Свідками чого? Коли б проф. Олар виступив свідком в справі Робесп'єра або Сен-Жюста, ніхто б не заперечував його високої компетентності. Але Олар і Україна, Олар і жидівські погроми, — що мають вони між собою спільного, що може історик XVIII віку сказати цікавого в цій справі? Найліпша відповідь, яку ці люди можуть дати на запити Голови Суду, могла би бути та, яку дав Роні Старший, автор фантастичних романів, про доісторичну людину та про низи паризького люду, Роні Старший так відповів на анкету:

«Я не маю на жаль часу, щоби мати мотивовану думку про погроми, але я маюосити, що б осудити з обуренням акти дикости і безчемности, акти такі, як різня армянська, як гекатомби совітські».

Один, один Роні згадав про тих, що загинули в підвалах Чека. Чи згадають другі — побачимо.

Жиди вміють кричати про свої болі. Ми ж мовчали, ми не вміли голосно сказати світу.

— Україна горить, нас душать, нас нищать, — може б світ инакше поглянув на нас тепер.....

Жиди підхопили справу Шварцбарда, взялися обороняти цього совітського агента, зважились скомпрометувати себе ідентифікацією з большевизмом, аби тільки мати нагоду широко говорити про погроми, освітлюючи цілому світу їх болі, їх нещастя.

Мусимо і ми скористувати цей трагічний мент в історії Узраїни, щоб голосно

ІЗ ЗАЛИ СУДУ.

Перше вражіння з французького судового процесу для людини, звикшої до важкої урочистости його на Україні, дуже дивне.

Здається, всі говорять разом. Кричать, перебивають один одного, сперечаються без всякого порядку й ладу, і довго треба приглядатися, щоб схопити певну пляномірність дебатів, хоча, звичайно, далеко не вистарчаючи, але проте — відповідну французькому характерові.

Дійсно, проходить де який час, доки привикнеш до несподіваних вигуків, могутнього баритону Тореса, нервової скоромовки Вільма, чи вирізбленої дзвінкости реплік Кампінчі.

В особах Кампінчі і Тореса зійшлися на двобій два протилежні світи. Перший — сухий, стислий, неначе зійшов зі сторінки англійського журналу, короткою фразою тихо сказаною, але чутною в найдальших рядах, і непомітним рухом руки малює різкий та б'ючий в очі образ, і другий — важкий і масивний, але якийсь аморфний, на половині фрази вже підносить голос до крику, б'ється в груди і закачавши широкий рукав тоги, загрожує стиснутими п'ястками кожному противникові.

Це два протилежних світи — дві ріжних Франції. Перший — Франція Сірано де Бержерака, Анатоля Франса, що під блискучою спокійною зовнішністю ховає гарячий вогонь почуття і друга — чужа і аморфна, що ледве ви-

на весь світ сказати правду, нашу правду:

— Не ми, не Уряд, не Петлюра творили ці погроми. Вони прийшли до нас разом з тою червоною большевицькою примарою, що прийшла до нас з півночі. Ми не можемо говорити тільки про погроми жидів, ми мусимо на весь світ сказати правду про погроми цілої України. Нехай цей страшний акт, ця мученицька смерть Симона Петлюри не пройде даром. Нехай його кров пролита на вулицях Парижу розкриє очі темним, скаже їм правду про великі наші страждання.

Олександр ШУЛЬГІН.

мальовується за важкою постатю Тореса, Франція можливого жовтня, коли фрїгійська шапка заміниться червоноармійською безкозиркою.

І тільки в цей момент при цьому порівнянню стає ясною ця постать в широкій тозі, схожій на робочий халат, з засуканим рукавом, з револьвером в руці і з вигуками, що так ясно нагадують своїм категоричним цїнізмом перші большевицькі окупації українських міст.

Тихий голос голови примушує залю напружувати всю увагу, щоб почути, і в урочисту тишу судової залі різким дісонансом вдирається голос обжалованого.

Він говорить багато і говорить з насолодою. Недовірливий і полохливий під час промов інших, він пізчас власної промови відчуває справжнє захоплення. Рухи його гострі і несподівані і подвожуються, коли не вистарчає слів чужої путаної мови.

Підчас промови він раз у раз поглядає на Тореса, що прижмуривши одне око, методично киває головою, але варто останньому лише спинити цей методичний рух, як обжалований починає плутатися, а іноді замовкає на пів слові: чи не сказав чого зайвого?

Але зайве сказати тяжко. Всяке необережне його слово покривається негайно низьким голосом Тореса. Він несподівано скоплюється і не чекаючи жадного дозволу, кидає репліку за реплікою.

Але часто він довго сидить і задоволено прикивує, коши над ним звучить сухий, іноді металевий, іноді крикливий голос обжалованого.

— Я крикнув на нього. Пан Петлюра!

— Він мовчки обернувся.

— Раз, два, три, чотири, п'ять, — він рахує на пальцях стріли, щоб не помилитися і махає в такт рукою на бік присяглих. Завдання оборони довести, що в лежачого не стрілялося, і він твердо це завчив.

— І що ж він робив, доки ви стріляли?

— Він все стояв зпіднятоюпалицею(?).

Два рази подрїбно оповідає сцену вбивства. Два рази слово в слово, але в другий раз вже немає того запалу і захоплення, того цїнічного похчальювання, що в перший раз викликало нервовий рух серед публіки. Вже дивиться не лише на Тореса, а і раз у раз поглядає на Кампінчі, стараючись прочитати на його стиснутих устах несподіване, але невідклично запитання.

— Чи були в червоній армії?

Не очікував і мовчить. Замість різких і гострих слів — ледве чутний шопїт.

— Ні, — вскакує Торес.

— Ні, — повторює, як луна Шварцбард.

— Ні? А чи не написали ви 1923 році статтю в американському жидівському журналі, де описуєте свою подорож на Україну, як червоноармїєць?

Западає цїлковита мовчанка. Шварцбард безвладно ворухить губами. Торес скакує, але в цей момент голова суду надїває шапку і кінець тоне в шумі вставшої публіки. Це кінець засідання.

Присутні довго не роходяться. Збіраються групами, шепочуться і переказують вражіння. А вражіння звичайно протилежні.

— Чекїст, чекїст. Я ці очі бачила в чека, як розстріляли мого чоловіка, — чути з одної групи.

З В І Т

Другий день процесу розпочався з допиту свідків. Зал повинна так само як і вчора. Так же переповнено адвокатами в коритарах, проходах та по під стїнами.

Голова суду наказує кликати по черзі свідків. Першим допитують поліціанта Мерсьє, який перший заарештував Шварцбарда, і який був свідком самого акту вбивства. Оповідаючи сцену вбивства поліціант Мерсьє показує, що Полїційний С. Петлюра упав після 2 чи 3 стрїлу, а Шварцбард стрїлив в лежачого, а потім ще, аж поки його револьвер не перестав стрїляти.

Шварцбард протестує проти показання свідка і доводить, що він стрїлив в Полїційного С. Петлюру 5 разів, а решту стрїлів не в лежачого, а просто в землю, вбік.

Свідок твердить, що бачив, як убивни стрїляв у напрямі лежачого.

Адв. Кампінчі каже, що свідок Мерсьє, даючи перше зїзнання 18 місяців тому, заявив, що бачив, як Шварцбард стрїлив просто в лежачого, а не в напрямі лежачого. «Просто» не значить «о напрямі». Чи ж правда, що стрїляно «просто» в лежачого?

— Так, одповідає свідок.

Генеральний прокурор заявив, що йому цїлком вистарчає заяви свідка про стрїли «в напрямі» лежачого. Бо ж поліціант

може і не пом'ятати куди саме стрїля вбивця, чи в голову, чи в живіт.

Після того вводять свідка Меньє, теж поліціанта, який прибіг на місце злочину й одпроваджував Полїційного С. Петлюру до шпиталю, а потім прийшов до комісарїату і сказав комісарові про смерть С. Петлюри. І це йому скочив на шию вбивця і стиснув сердечно руку, коли довідався, що С. Петлюра вмер.

Далі свідком мав бути поліціант Дюфло, але він настїльки хорий (в наслідок стану інвалїда), що не може навіть відповідати і рухатися. Його за допомогою інших людей виводять із залі.

Наступним свідком вводять комісара поліції кварталу Одео, до якого привели Шварцбарда після злочину. Комісар поліції повторює своє зїзнання, яке було відоме давно. Маленька зам'їна трапїлася в переказі про причину вислову радості при вістї про смерть С. Петлюри.

Шварцбард натискає на той момент, що він зрадив при вістї, що він убив дійсно С. Петлюру, а не кого іншого; але комісар поліції — свідок — каже, що йому вже перед тим зїзнав Шварцбард про те що стрїлив до С. Петлюри, отже зрадив Шварцбард не тому, що не помилився, — тому, що наступила смерть Шварцбард

— Какая искренность, какая увѣренность, — доноситься з иншої.

Лише французи без суперечки сходяться в одному і спускаючись по широких сходах Палацу Справедливости тільки і чуеш:

— Що за надзвичайний голос у цього Тореса!

***

Не зважаючи на ясний полудень, висока зала по вчорашньому повна м'якої імгї.

Публіки мало — всі числять на неакуратність французьких суддів і зала наповнюється дуже поволі.

Офіційна половина залі з лїжками і столами ще зовсім порожня і білий бюст Республіки у фрїгійській шапці одиноко вимальовується над головним входом.

В публіці тихі розмови. Кожний оглядається і понижує голос, бо не знає, хто стоїть поруч. Ненавісти немає, але є глибоке і тяжке недовір'я і рівнобіжно тому, як атмосфера стає все більше нервовою, починає здаватися, що ось-ось і все з'ясується.

Невжеж цей солідний, з такою милою патріархальною бородою жидівський письменник може думати серйозно, що Петлюра був погромщиком, і не розуміти тої прїрви, в яку він штовхає майбутність свого народу. Але в цей момент патріархальну бороду закриває знайома постать українського ренегата запроданця і жагуча хвиля підноситься до серця. Згадуєш промайнувшу вчора виготовану і самопевнену постать Винниченка в дорогому убранні, що спустивші очі, прослизнула поуз лаву старих товаришів і співробітників, прослизнула під руку з новим товаришем і співробітником, колишнім членом бундівського комітету...

Але суд зраджує всі надї і рівно в пів на другу:

— Суд йде, прошу встати, і зала затихає.

Низка наочних свідків оповідає подробиці, як і належить наочним свідкам, цїлком протилежно.

Обжалований, ще більше блідий, як учора, по образному виразу французької преси: «висить у них на губах».

Він нервово здригається, скоплюється і різко полемїзує з ними.

Цікаво уявити себе на місці присутнього жида, коли «герой», «Юда Маковей», починає полемїзувати на тему, котрою кулею вбив він ворога Ізраїля». Що може думати цей прихавший з Палестини, чи з Індїї націоналіст, коли «местник» старається довести, що він не добивав «страшного ворога», і не зрадив тому, що цей ворог дійсно сконав. Яка ріжниця. Може він був переконаний в цїлковитому звільненні, а тепер боїться лари років тюрми? Ні, тут мусять бути інші причини, і тим часом тяжка таємниця не дає піднести і куточка свого чорного покрову.

Але темперамент не змінює фактів.

Нехай обжалований різко протестує. Торес вихоплює револьвер і скочивши на стїлець, наподоблює сцену вбивства і доводить напруження свого голосу до можливої межі, коректний і поважний судовий лікар категорично стверджує що стрїляно було в лежачого.

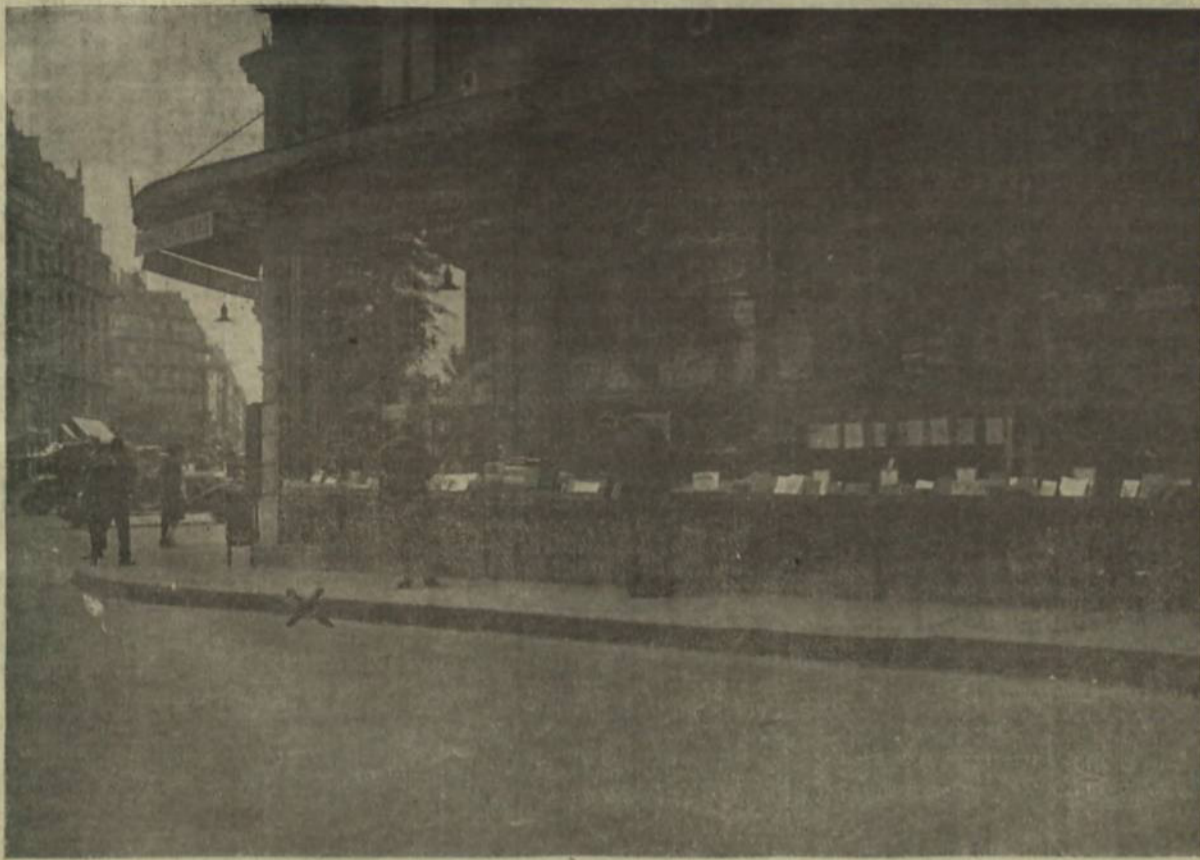
**

На залі рух. Українське прїзвище свідка з тяжкою бідю виходить з вуст судового урядовця, і вся зала підїмається. Обжалований стає зовсім сірим і різко повертається до двери. Чому?

Де та смїливість і усмішка, з якою він рахував свої:

— Раз, два, три, чотири, п'ять, — перед обличчям Удови.

Невже герою страшно поглянути на приятелів своєї жертви? І знову приходить до голови тяжка, але настїрлива дума. В чому ж таємниця?

Ріг бульв. Сен-Мішель і вул. Раєнна. Хрестом зазначено місце де вчинено смертельне поранення С. Петлюра.

протестує і твердить, що він тому був радий, що дізнався про смерть того, кого хотів убити.

Адв. Камінічі питає просто:

— Ви хотіли убити С. Петлюру? Так чи ні?

— Так.

— Чи були ви задоволені вбивством його? Так чи ні?

— Так, відповідає обвинувач.

Голова питає, чи був задоволений Шварцбард, виконавши свою помсту, на що Шварцбард відповідає позитивно.

— Цього мені досить, каже голова.

Вводить наступного свідка — інспектора Горе, якому було доручено зробити анкету про Шварцбарда і С. Петлюру. Відомість про Шварцбарда в Парижі — не погані. Не був, принаймні, офіційно ні в якій організації.

— Був членом Ліги Прав Людини, додає Торес.

Далі свідок каже, що дата на листі шевматичному пізніша за дату вбивства. Отже очевидно — це помилка на пошті.

Не дивлячись на таке твердження — питання дати на листі — лишається тасмичним.

Наступний свідок капітан і інженер Бесеньє показує, що покійний С. Петлюра упав після 3-го стрілу, а Шварцбард, нахилившись ще над лежачим, стріляв в нього.

Далі вводять свідка — лікаря Поль, що робив вскрыття тіла покійного, про що складений був акт. Лікар Поль каже, що вскрыття доводить, що тільки одна куля була горизонтальною, в той час, як Шварцбард і його адв. Торес твердять, що всі кулі були випущено в покійного, що стояв, а не лежав. Голова, після категоричної заяви лікаря, що реншта кулі пронизали тіло покійного зверху вниз, каже:

— Отже, без сумніву є, що тільки один раз стріляно в покійного вгору.

— Так, відповідає лікар Поль, тільки раз. Реншта стрілів було направлено зверху вниз, себ-то в лежачого.

Адв. Торес, діставши з кишені браунінга, починає показувати на залі, що ніяк не можна було стріляти в лежачого, судячи по опису входу і виходу куль. Але лікар Поль, дуже чемно, йому одновів:

— Прихильючись перед нашим талантом, як адвоката, я вважаю, що наука все ж точніша, ніж якісь гіпотези. Мій дов-

голітній досвід, як лікар, мої знання, які все ж маю, ніяк не дозволяють мені прийняти і повірити у вашу гіпотезу. Вскрыття тіла і сно і недвозначно показує, як було стріляно.

Адв. Камінічі бере слово і каже, що судячи по росту покійного С. Петлюри (1 м. 71 с.) і по росту вбивці (1 м. 63 с.), та виходячи з слів вбивці, що стріляно було вгору 5 разів, — не можна допустити, щоб вбивча по росту людина (Шварцбард) міг стріляти вгору в людину вищу за себе так, щоб кулі пронизували тіло жертви зверху вниз.

— А про те не розумію для чого ці дискусії, каже Камінічі. Признаюся, що я їх просто не розумію.

— Досить того, що присяжні зрозуміють, відповідає адв. Торес.

Після того нагадує про справу перегляду статтів з «Тризуба», які видає Шварцбард, як на погромні.

Шварцбард починає викручуватися від цього свого попереднього твердження і каже, що він бачив одне тільки число «Тризуба» і тільки для того, щоб найти адресу С. Петлюри то-що.

Тоді адв. Торес, бачучи хитке положення свого клієнта, встает і каже, що такі статті були і називас відомі числа «Тризуба» з датами їх, та що він має переклад цих статтів.

На запит адв. Камінічі, чи не може він дати цей переклад зараз, щоб не перекладати ще раз, адв. Торес чомусь категорично відмовляється і не дає.

Отже постановлено дістати ці числа «Тризуба», і перекласти ці статті. Так що справу що знов відкладено надалі.

Після того вводять свідка армії п. Бугдайджана, який показує, що бачив, як Шварцбард в білій блузці стріляв у лежачого.

Новий свідок вчитель англійської мови п. Сміт так само бачив, як стріляно в лежачого, тільки не пригадує, коли упав С. Петлюра, чи після 4-го чи після 5-го стрілу, але бачив, як останні стріли вбивець направив до лежачого.

Підійнялася справа про те, чи С. Петлюра, кричав щось підчас стрілів. Одні свідки кажуть, що чули, навіть ніби по французьки, другі кажуть, що не розуміли слів, отже не по французьки, Шварцбард шепоче, що ніяких слів. С. Петлюра не кричав, хіба що викрики болю.

Цікаво зауважити, що Шварцбард, кажучи, що він добре стріляє, за що його раніше звели Вільгельмом Телем, нарочито стріляв в землю, але мимо тіла С. Петлюри.

— Вільгельм Тель добре стріляв в землю, каже адв. Камінічі, а ви хвалитеся, що добре стріляєте в людей.

Наступні свідки — два французи — одного нічого не сказали, бо були досить далеко від місця вбивства.

Нарешті при бар'єрі свідків появляється жінка вбивці пані Шварцбардова, але вона зразу ж одходить, бо по французьких законах близькі родичі не можуть свідчити.

Друга цікава річ, це те, що Шварцбард майже після кожного свого пояснення, добре вивченого, каже: «voilà», так як цирковий фокусник. А коли він починає плутати, тоді його перериває адв. Торес і починає сам говорити і пояснювати.

Нарешті всі свідки самого акту вбивства дали свої показання. Викликаються свідки, що можуть дати показання відносно особи Пана Отамана, його діяльності, і т. в.

Першим викликають князя Яна Токаржевського-Карапенча. Кн. Токаржевський-Карапенч оповідає, що знав покійного Пана Отамана давно, вважає його людиною абсолютно чистою морально, високо розвиненими моральними якостями, вельми поважаною всіма. Убивці старається накинати тільки на світле ім'я покійного, отже свідок категорично протестує проти всіх наклепів і каже, що власне своїми моральними якостями, своїм милим і добрим характером покійний С. Петлюра очаровував людей і здобув пієтет навіть у тих, хто політично був не з ним. Він завжди приходив з допомогою, навіть матеріальною, тоді, коли сам жив дуже просто і дуже скромно. У своїй діяльності Пан Отаман був прихильником національних меншин, протегував їх, в тому числі і жидів, завжди був проти погромів і боровся всіма засобами проти них.

Пана Отамана підтримували і поважали всі укр. патріоти, навіть ті, хто не годився в політичних питаннях з Паном Отаманом. Напр., свідок п. Токаржевський-Карапенч, сам по своїх переконаннях належав до правних кол, всеж уважав Пана Отамана вождем української нації, бо

Будинок на вул. Тенар ч. 7 в якому жив С. Петлюра в Парижі.
Хрестом зазначено місце його кімнати

справді таким С. Петлюра був. Він ніколи не був диктатором, але правним Головою Держави Української. Він мав відповідальних міністрів. Він був на чолі армії, але були також і командарми, що відповідали за армію.

Адв. Торес задає досить хитре питання, чи дійсно С. Петлюра командував армією і чи був її начальником?

— Він був на чолі армії, як верховний командуючий так само, як п. Думерг є на чолі французької армії, — відповідає п. Токарженський.

— Але ж від того його відповідальність за погроми не зменшується, навіть коли він мав відповідальних командармів при собі — запитав адв. Торес.

— Як так, то тоді я приймаю на себе відповідальність, хоч тоді я був в Римі і в Царьгороді на укр. дипломатичній службі. Відозви й накази повійного С. Петлюри доводять, що ми зробили все, щоби боротися з погромами.

— Але так кожного можна обвинувачувати, хто стоїть на чолі, — каже адв. Кампінчі. Але ж Шварцбард впевняє, що С. Петлюра, як не робив сам погромів, то завжди толерував їх, допускав їх і, умивав руки, як Пилат, так висловився вбивці. Але ось в моїх руках цілий збірник наказів, постанов, відозв Отамана С. Петлюри і його правительств проти погромів і проти тих, хто чинить погроми. А цей збірник має біля 300 сторінок. Ви його, метр Торес, не маєте?

— Ні.

— То я вам можу переслати один примірник.

Адв. Торес, як видно по обличчю схвильований, почувавши перемогу адв. Кам-

пінчі, починає несамоїтну промову про погроми, про всі страхотти, що чинилися в Проскуріві і в Житоїрі і т. д. І все своє красномовство звертає на обвинувачення С. Петлюри в погромах.

Адв. Кампінчі відповідає, що не можна власти на С. Петлюру відповідальність за ті погроми, що були на Україні, бо там були погроми, що робили ся і Денікіним, і більшовиками, і просто анархічними бандами. Київ переходив з рук в руки 19 разів, і кожна армія робила погроми. А ви видаєте обвинувачення тільки на С. Петлюру.

— Ні, каже адв. Торес. Я знаю, що були погроми і Денікіна і навіть... (нерішуча пауза) більшовики робили жидівські погроми. Я борюся Шварцбарда тому, що він обвинувачує і С. Петлюру в погромництві. І тезу мою кіліста про відповідальність С. Петлюри за ті погроми, що чинилися його армією, я підтримую.

— Ваша заява, про те, що і більшовики робили погроми, дуже цінна у ваших устах, відповідає адв. Кампінчі. Але раджу вам прочитати оцей збірник офіційних матеріалів, що виїшов напередодні процесу, щоб переконатися що С. Петлюра абсолютно не повинен у погромах.

Голова оголошує перерву.

Після перерви викликають свідка старшину укр. армії, п. Нестеренка, який показує, що погроми завжди каралися, наюли траплялися. Українське командування приймало міри для попередження їх, створювало спеціальні суди, комісії то-що. Так в Кременчузі, як показує свідок, було покарано кількох винних у грабїжках.

Що ж до відношення до жидівської

людности, то свідок каже, що в Проскуріві суд, в складі якого був свідок, оправдав 25 жидів, яких було тяжко обвинувачено.

Але горе в тім, що свідок не говорить по французьку і прийняв показувати через перекладчика, жиди, що говорить по російському. І цей перекладчик очевидно не точно перекладає, або просто неовно. І тому адв. Торес, почувши про Проскурів, після показань свідка перекрутив показання і знову своїм громовим голосом сказав промову про те, що мовив після Проскурівського погрому карає жидів. Річ же в тому, що свідок був у складі суду в Проскуріві лігом кілька місяців після січневого погрому і зовсім по іншим справам судив жидів. Цього перекладчик не вияснив. Все ж це непорозуміння потрібно вияснити, а надалі справу з перекладчиками залагодити так, щоб таких непорозумінь не траплялося.

Після того викликано свідка ген. М. Шаповала. При цьому був інший перекладач, до того ген. Шаповал сам розумів франц. мову, отже в певних моментах поправляв перекладчика.

Ген. Шаповал, подаючи загальні міркування про історію стосунків на теренах Росії ще задовго до революції, розказує про утиски, що робила російська влада, пригнічуючи українців, поляків, жидів та інші нації, що входили в склад російської імперії. Так саме утискали і жидів як українців, тому то ці два народи розуміли оден одного. І стосунки були дуже добрі. Свідок показує про погроми, які робила російська влада у 1905 р. як утискала жидів підчас великої війни і т. д.

Переходячи далі до повстання Української Держави, свідок показує, що Український Уряд, був більше ніж доброзичливий відносно жидів.

Голова робить перерву до ранку. Отже свідок буде продовжувати на другий день.

БІБЛІОГРАФІЯ.

DOCUMENTS SUR LES POGROMES EN UKRAINE ET L'ASSASSINAT DE SIMON PETLURA A PARIS. (1917 — 1921 — 1926)

Це велика книжка на 290 сторінок, що складається з передмови, трьох частин, на які поділені документи та. Всіх документів 112. Уже сама цифра показує, яке значіння може мати така книжка: це не тільки збірки документів, необхідних для процесу, документів, що нищать всі погромні наклепи на С. В. Петлюру і Уряд У.Н.Р., ця книжка важлива, як збірка цінних документів для нашої історії. У наших обставинах документи гинуть легко. Отже треба їх зберігати; друкований спосіб сприяє тому найкраще. До того книжка видана дуже уважно; при кожному документі вказано з якого джерела він взятий, до документів, крім оглаву, в передмові проф Яковліва є ще загальний показчик, що полекшує особливо для чужинців користування книжкою. Всі перелкади на французьку мову зроблено присяжними перекладчиками при французькому суді. Все це, звичайно, побільшує цінність книжки, і можна бути вдячним Товариству Пам'яті С. В. Петлюри у Парижі за це видання.

О. Т.

Le Gérant: Madame A. Perdrizet.
Imp. de Navarre, 5, rue des Gobelins. Paris XIII.